

Трошкін О. В.

м. Донецьк

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ЦІЛІСНОГО ТА ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДІВ ДО АНАЛІЗУ ПЕДАГОГІЧНИХ ЯВИЩ І ПРОЦЕСІВ РОЗВИТКУ ІНІЦІАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ

У статті розглядається ініціативність як система якостей особистості, основними характеристиками якої є інтеграційні показники.

Ключові слова: *ініціативність, інтеграційні показники, особистісно орієнтований підхід.*

Постановка проблеми

Тенденція до утворення цілісності є провідною у колі загальних властивостей процесів живої і неживої природи та соціального життя. Цілісність, на думку більшості сучасних філософів, є об'єктивною властивістю предметів навколишнього світу на всіх рівнях його організації. Цілісність визначає певна сукупність факторів, яка характерна для кожної системи живої і неживої природи. Цілісність педагогічної системи як соціальної визначають різноманітні педагогічні зв'язки і відношення.

Виклад основного матеріалу

Основними методологічними принципами організації багатьох сучасних педагогічних досліджень слід вважати принципи цілісного та особистісно орієнтованого підходів до аналізу педагогічних явищ і процесів.

Певну увагу методологічним характеристикам цілісних педагогічних об'єктів приділяли В. Ільїн, В. Краєвський, В. Семиченко та ін.

Роботи В. Ільїна присвячені здебільшого побудові цілісного навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі [6]. В.Ільїн відносив до цілісних властивостей особистості готовність до самостійної творчої праці, світогляд, свободу у виборі цілей і засобів діяльності у відповідно до потреб суспільства [6, 44–49]. Позиція цього науковця зводилась до того, що шкільний цілісний навчально-виховний процес, «забезпечуючи накопичення знань, умінь, формуючи інтерес, самостійність тощо, одночасно формує і цілісні стрижневі якості особистості, ... забезпечуючи тим самим її цілісність, гармонійність, цілеспрямованість, бажання активно брати участь у різних сферах діяльності» [6, 78].

Глибокий аналіз принципу цілісності в методології, теорії та практиці людської діяльності зробила В. Семиченко [12]. Підкресливши, що будь-яка цілісність має три рівні організації (матеріально-структурний, функціональний і системний), вона дає таке обґрунтоване робоче визначення цього поняття: «цілісність — комплексне утворення — виникає як результат інтеграції частин, елементів, які вступають у безпосередню або опосередковану взаємодію таким чином, що зв'язки між внутрішніми компонентами (взятими в одному відношенні, одній функціональній залежності) виявляються сильнішими, ніж зв'язки між цими компонентами і середовищем. Сутнісними характеристиками цілісностей є: упорядкованість внутрішньої структури; узгодженість функціонування структурних компонентів; наявність ієрархії, субординації елементів і ознак (зовнішньої та внутрішньої); стійкість функціональних і субординаційних зв'яз-

ків між основними компонентами; стабільність і наступність функціонування; відносно неперервне і автономне існування; переважання інтеграційних процесів над дестабілізуючими (рівновага системи); пристосування змін до попереднього стану частин і цілого (інерційність); організованість — здатність зберігати єдність в ситуаціях невизначеності» [12, 72].

В. Семиченко розроблено алгоритм ознак системних об'єктів, на основі якого вона виокремлює п'ять основних показників здатності студента до розуміння цілісності навчального процесу у ВНЗ [12, 300–301]. Спираючись на них, ми можемо зазначити, що набуття майбутнім дизайнером високого рівня готовності до професійної діяльності можливо лише за умови, якщо він усвідомлює програму фахової підготовки як актуальну, особистісно значущу для нього і системно організовану цілісність, буде процес самоформування ініціативності й інших професійно важливих якостей на цілісній основі та адекватно цій програмі.

Враховуючи значущість інтеграції компонентів для цілісності педагогічних систем, звернемо увагу на теоретичні та методичні основи інтеграції знань учнів, досліджені І. Козловською. Автором розроблені основи дидактичної інтегративної стрижнем яких є такі принципи: проблемності, фундаменталізації, наступності, системності, варіативності, призначення, ефективності [7, 17–18]. Дослідниця обґрунтувала зазначені принципи для ситуації інтеграції знань учнів професійно-технічної школи. Проте можна спиратися на ці основні вимоги до побудови навчально-виховного процесу й у вищій школі. Ідеться, передусім, про інтеграцію змісту фахової підготовки на етапі його проектування. Ми будемо спиратися на таке розуміння визначених цією дослідницею принципів:

1. Принцип проблемності: формування всіх компонентів змісту фахової підготовки майбутніх дизайнерів як дидактично-розвивальних підсистем, функціонування яких підпорядковується закономірностям проблемного навчання.

2. Принцип фундаменталізації: опора при формуванні змісту фахової підготовки на фундаментальні вміння як основу загальнотворчих та спеціальних, важливих для дизайнера вмінь, а також на функціональні вміння забезпечувати якісну самопідготовку до творчої ініціативної діяльності на робочому місці.

3. Принцип наступності: організаційно-педагогічне забезпечення інтеграції знань студентів на всіх етапах і стадіях їхньої фахової підготовки, а також поступове оволодіння цінностями діяльності дизайнера.

4. Принцип системності: формування у майбутніх дизайнерів цілісної системи професійних знань і вмінь на основі науково обґрунтованих ознак цілісності.

5. Принцип варіативності: проектування навчальної програми з урахуванням можливостей розробки варіативних розділів і тем, використання залежно від індивідуальних особливостей майбутніх дизайнерів різнобічних особистісно-розвивальних методик організації навчально-творчої діяльності студентів, спрямованої на розвиток їхньої ініціативності.

6. Принцип призначення: формування цілей конкретних компонентів змісту програми підготовки майбутніх дизайнерів з урахуванням їх функцій, місця і ролі в загальній системі.

7. Принцип ефективності: використання інтегративного підходу з метою досягнення максимально ефективного результату структурування змісту навчально-

творчої діяльності майбутніх дизайнерів.

С. Гончаренко і І. Козловська розв'язали проблему ізольованості вивчення окремих дисциплін та протилежної їй тенденції до загального інтегрування, підкреслюючи, що в основі теорії дидактичної інтеграції має бути «інваріантна структура, яка відображає дидактичні еквіваленти процесів у науці, техніці та виробництві. Серед головних завдань такої теорії — визначення оптимального співвідношення предметного та інтегративного навчання на основі аналізу (але не переносу!) філософських, наукознавчих, психологічних та загальнопедагогічних ідей інтеграції» [4, 12].

Дидактичні основи інтегрованих курсів за структурою «загальноосвітній спеціальний предмет» у ПТУ розробили С. Гончаренко і Я. Собко. Вважаючи доцільною опору на ці положення при проектуванні програм курсів для студентів ВНЗ, можливо спиралися на такі зазначені ними критерії відбору змісту навчального матеріалу, як ступінь спорідненості понять з різних предметів, оптимальне співвідношення між обсягами навчального матеріалу з предметів «Основи композиції», «Малюнок», «Живопис», «Художнє конструювання» тощо, професійна значущість навчального матеріалу з цих дисциплін, рівень системності вихідних понять, відповідність фактичного матеріалу тенденціям розвитку сучасної науки та практики, ступінь фундаментальності вихідних понять, доступність навчального матеріалу, відповідність дидактичних умов матеріально-технічній базі, перспективам її розвитку та виділеному проміжку часу на засвоєння даного навчального матеріалу [4; 5].

Важливою складовою методологічного підґрунтя багатьох педагогічних досліджень є теорія особистісно орієнтованого підходу до підготовки майбутніх фахівців. У 60–90-ті роки про необхідність використання особистісного підходу у навчально-виховному процесі наголошувалося в працях В. Сухомлинського, В. Давидова, О. Савченко, А. Петровського, Б. Федоришина та ін.

Зазначена теорія спирається на дидактичні дослідження, орієнтовані на визначення особистісно розвиваючих функцій навчання і виховання (І. Бех, Г. Балл, С. Гончаренко, В. Рибалка, В. Сериков, І. Якиманська та ін.).

Зокрема, О. Савченко дала характеристику найважливіших ціннісних орієнтацій шкільної освіти, серед яких провідне місце займає зміна авторитарно-дисциплінарної моделі навчання і виховання на особистісно орієнтовану, діалогічну. Науковець підкреслює, що «сутнісними ознаками цих змін є навчання й виховання особистості з максимально можливою індивідуалізацією, створенням умов для саморозвитку й самонавчання, осмисленого визначення своїх можливостей і життєвих цілей, діалогічний, партнерський стиль навчання... Найголовнішими ознаками особистісно орієнтованого навчання є: багатоваріантність методик, уміння організувати навчання одночасно на різних рівнях складності, утвердження всіма засобами цінності емоційного благополуччя й позитивного ставлення до світу, тобто внутрішня мотивація» [11, 25–26].

Професійна підготовка майбутнього фахівця має передбачати його успішну професійну адаптацію на всіх її рівнях: психофізіологічному, власне, професійному, соціально-психологічному та особистісному (за В. Слободчиковим). Психофізіологічна адаптація передбачає звикання фахівця до умов професійної діяльності, пов'язаних з емоційними, психічними труднощами, тобто психофізіологічними ускладненнями [9].

Власне професійна адаптація майбутнього дизайнера відображає суб'єктний рівень взаємодії майбутнього фахівця та професійного середовища на рівні змісту професійної діяльності у всіх її видах і формах та складається з адаптації до фахової діяльності. Власне професійна адаптація розгортається як процес досягнення органічного поєднання вимог фахової діяльності, які задаються «згори» і нормативно закріплені, та власних потреб, інтересів, можливостей, що забезпечується формуванням системи професійних знань, умінь, навичок, розвитком ініціативності та інших професійних якостей.

Особистісна адаптація забезпечує входження особистості у професійну роль, становлення професійної Я-концепції, професійного образу Я, ставлення до себе як до фахівця, відчуття власної професійної цінності.

Визначено, що механізмом професійної адаптації майбутнього дизайнера є професійна ідентифікація — ототожнення майбутнім фахівцем власного професійного Я з особливостями, вимогами, нормами професійної діяльності творчого колективу.

Професійна підготовка майбутнього дизайнера забезпечує його успішну професійну адаптацію за умови реалізації таких педагогічних умов:

- впровадження в освітній процес адаптаційних заходів, спрямованих на усвідомлення майбутніми дизайнерами сутності професійної адаптації, розвиток їх професійної адаптивності на всіх рівнях адаптаціогенезу, що охоплюють різні форми організації навчального процесу: навчальні заняття, виконання індивідуальних завдань, самостійну роботу, практику;

- реалізації в освітньому процесі положень особистісно орієнтованого та контекстного підходів, його орієнтації на формування психолого-педагогічної компетентності майбутнього дизайнера, що передбачає: послідовне ставлення до майбутнього фахівця як до свідомого відповідального, ініціативного суб'єкта власного розвитку та навчально-виховної взаємодії, забезпечення та підтримку процесів його самопрояву, саморозвитку й самореалізації; створення сприятливого психолого-педагогічного клімату в навчальній групі; підвищення мотивації до професійного навчання, професійної діяльності майбутніх дизайнерів; використання, крім традиційних, нетрадиційних, інтерактивних методів і технік навчання; створення рефлексивного середовища (за положеннями І. Беха, Е. Бондаревської, О. Пехоти, С. Сисоєвої, М. Чобітько, І. Якиманської та ін.); включення до навчального змісту матеріалу, який висвітлює проблеми професійної діяльності, професійного становлення та розвитку фахівця (за концепцією А. Вербицького); розвиток діяльнісних (професійні знання, уміння, навички) та особистісних (професійні якості) компонентів, що становлять психолого-педагогічну компетентність майбутнього дизайнера (за концепцією О. Гури);

- реалізації педагогічного супроводу професійної адаптації майбутнього дизайнера, який, з одного боку, передбачає індивідуальне та групове наставництво, надання психолого-педагогічної підтримки в позааудиторній ситуації, з іншого — забезпечує адаптаційну підготовку професійного середовища, його здатність прийняти майбутнього фахівця. Як особлива технологія освітньої діяльності, педагогічний супровід професійної адаптації містить систему організаційних, діагностичних, навчальних і розвивальних заходів як для майбутніх дизайнерів, так і для досвідчених фахівців.

Упровадження цих педагогічних умов передбачає гармонійне поєднання як традиційних, нормативно визначених для вищої школи, форм і методів навчання (лекції, семінарські й практичні заняття), так і нетрадиційних активних (тренінги, ігрові методи, спільне викладання тощо), що передбачають активізацію розвитку в майбутнього дизайнера професійної адаптивності [9].

Особливо значущим вважаємо обґрунтування І. Бехом поняття особистісної цінності, розгляд ним виховання в особистісному вимірі, розробку принципів створення особистісно орієнтованих технологій у виховному процесі, показ ролі емоцій у формуванні самоцінного ставлення особистості до моральних і професійних норм [3].

Вагомий внесок в обґрунтування сутнісно-цільових характеристик особистісно орієнтованого виховання зробив І. Бех. «Особистісно орієнтоване виховання — це не система організованих жорстко нормованих впливів педагога на дитину, що ігнорують її волевиявлення і призводять до психологічного тиску на неї. В основі цієї виховної моделі — педагогічна дія заклику до особистісної взаємодії; заклику, який базується на милосердному ставленні вихователя до вихованця. У цій взаємодії і має розгортатися процес спрямованості дитини на її добродійну поведінку... Особистісно орієнтований виховний процес — це повноцінне емоційно насичене й суспільне значуще, сумісне, творче життя педагога і вихованців, яке відповідає їхнім основним соціогенним потребам» [2, 14]. Значущим вважаємо обґрунтування І. Бехом поняття особистісної цінності, розробку принципів створення особистісно орієнтованих технологій у виховному процесі, показ ролі емоцій у формуванні самоцінного ставлення особистості до моральних і професійних норм.

Образотворче мистецтво відіграє провідну роль у забезпеченні емоційного переживання майбутніми дизайнерами професійних цінностей. Вихідними принципами розробки авторських моделей реалізації експериментальних програм можна вважати такі основні вимоги до створення особистісно орієнтованих технологій, обґрунтовані цим науковцем: принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій, принцип використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості, принцип систематичного аналізу вихованцем власних і чужих вчинків [3, 124–127].

Різні аспекти особистісного підходу досліджував І. Балл. Звернемо увагу на тлумачення ним сутності й становлення особистісної надійності як однієї з найважливіших у професійному плані якостей особистості. Цю якість, так само як ініціативність, із гуманістичних позицій слід розглядати в ролі системних якостей. Акцентуючи увагу на гуманістичному підході до тлумачення особистісної надійності, психолог вказує на такі сутнісні характеристики цього поняття, як зв'язок гуманістично трактованої особистісної свободи з відповідальністю особистості, залежність рівня власної самостійної свідомої діяльності суб'єкта від рівня його особистісної свободи в соціальній взаємодії, вияв особистісної свободи у здобутті особою і «реалізації нею унікального сенсу свого життя» [1, 255–256].

Організація навчально-творчої діяльності майбутніх дизайнерів вимагає від викладача високого рівня педагогічної майстерності. Важко не погодитися з авторами підручника «Педагогічна майстерність» для вищих педагогічних навчальних закладів, що педагогічну майстерність «можна розглядати як вищу, творчу активність учителя, яка виявляється в доцільному використанні методів і засобів педа-

гогічного взаємовпливу в кожній конкретній ситуації навчання і виховання» [10].

Цікава і позиція М. Лещенко в тлумаченні цього поняття, сутнісними характеристиками якого є здатність до мобілізації інтелектуальних і почуттєво-емоційних ресурсів особистості, її орієнтація на навчання, організоване як радісна творча праця: «Педагогічна майстерність, по суті, передбачає пошук шляхів підвищення позитивного енергетичного потенціалу поля пізнавальної активності. Ідеться про мобілізацію психічних (інтелектуальних і почуттєво-емоційних) ресурсів кожного учня, їх орієнтацію на навчання. Важливо пам'ятати, що психічна енергія кожної людини множитья від радісної, мажорної, творчої праці, завдяки чому легше долаються труднощі, вищими стають почуття душевного комфорту» [8, 74].

Навчальна праця майбутніх дизайнерів також повинна бути організована як діяльність мажорна, радісна і творча, адже тільки за цієї умови ми спостерігаємо розвиток психічного потенціалу кожного студента.

Висновки

Аналізуючи це визначення в аспекті розв'язання проблеми цілісності педагогічних умов ініціативності майбутніх дизайнерів, можна сформулювати наступні ключові положення: а) з'ясовуючи сутнісні характеристики ініціативності, слід враховувати, що це система якостей особистості, основними показниками якої є інтегративні показники; б) відповідні педагогічні умови мають структурний, функціональний і системний рівні організації; їх проектування слід здійснювати в цілісній сукупності взаємопов'язаних компонентів, яким властива тенденція до інтеграції та певна ієрархічність; в) провідне місце у цій ієрархії займають загальні педагогічні умови, спрямовані на всебічне забезпечення процесу формування у майбутнього фахівця цілісної сукупності інтегративних характеристик ініціативності — науково-теоретичне, навчально-матеріальне, кадрове, навчально-технологічне, методичне тощо; відповідні специфічні умови пов'язані як з усвідомленням студентами потреби у саморозвитку ініціативності як провідної якості художника-дизайнера, який працює творчо, так і з самоформуванням цієї якості (тобто специфічні умови мають особистісну спрямованість).

ЛІТЕРАТУРА

1. Балл Г. О. Сутність і ставлення особистісної надійності у контексті проблем неперервної професійної освіти: у 2 ч. / Г. О. Балл // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: зб. наук. пр. ; за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало. — К., 2001. — Ч. 1. — 1392 с.
2. Виховання особистості: у 2 кн. / І. Д. Бех. — Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. — К. : Либідь, 2003. — 344 с.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. — К. : ІЗМН, 1998. — 204 с.
4. Гончаренко С. У. Теоретичні основи дидактичної інтеграції у професійній середній школі / С. У. Гончаренко, І. М. Козловська // Педагогіка і психологія. — К. : Педагогічна думка, 1997. — Вип. 2(15). — С. 12.
5. Гончаренко С. У. Проблема підвищення теоретичного рівня освіти / С. У. Гончаренко, Н. Пастернак // Педагогіка і психологія. — 1998. — № 2. — С. 16–29.

6. Ильин В. С. Формирование личности школьника (целостный процесс) / В. С. Ильин. — М. : Педагогика, 1984. — 144 с.

7. Козловська І. М. Теоретичні та методичні основи інтеграції знань учнів професійно-технічної школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. / І. М. Козловська ; Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К., 2001. — 41 с.

8. Лещенко М. П. Теоретико-методологічні засади діагностики педагогічної майстерності вчителя в умовах особистісно-орієнтованої системи навчання: у 2 ч. / М. П. Лещенко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: зб. наук. пр. ; за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало. — К., 2001. — Ч. 1. — С. 392.

9. Облес І. І. Концепти професійної адаптованості викладача ВНЗ / І. І. Облес // Психолого-педагогічні аспекти формування та розвитку майбутнього фахівця: тези міжнар.ї наук.-практ. конф. (15–17 лют. 2008 р. м. Миколаїв) ; Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського, 2008. — С. 154–155.

10. Педагогічна майстерність: підруч. / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос [та ін.] ; за ред. І. А. Зязюна. — К. : Вища шк., 1997. — 349 с.

11. Савченко О. Я. Ціннісні орієнтації шкільної освіти / О. Я. Савченко // Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи: методол. семінар, 22 листоп. 2000р. : зб. наук. пр. ; за заг. ред. В. Андрущенко. — К. : Знання, 2000. — Вип. 3. — 520 с.

12. Семиченко В. А. Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей: психолого-педагогический аспект / В. А. Семиченко. — К., 1992. — 432 с.

Трошкин А. В.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ЦЕЛОСТНОГО И ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДОВ К АНАЛИЗУ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ И ПРОЦЕССОВ ИНИЦИАТИВНОСТИ БУДУЩИХ ДИЗАЙНЕРОВ

В статье рассматривается инициативность как система качеств личности, основными характеристиками которой являются интегративные показатели.

Ключевые слова: инициативность, интегративные показатели, личностно ориентированный подход.

Troshkin O.

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF HOLISTIC AND PERSONAL CENTERED APPROACHES TO THE ANALYSIS OF EDUCATIONAL PHENOMENA AND PROCESSES OF INITIATIVE FOR FUTURE DESIGNERS

The article is dedicated to the initiative as a system of qualities of personality the main characteristics of which are integrative properties.

Key words: initiative, integrative properties, personality-centered approach.